

Література:

1. *Медков В.М.* Введение в демографию: Учеб. для вузов. – СПб.: Академический проект; М.: Фонд «Мир», 2006. – 429 с.
2. *Немец К.А.* Информационное взаимодействие природных и социальных систем: Монография. – Харьков: Вост.- регион. центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2005. – 428 с.
3. *Немец К.А., Немец Л.М.* Синергетичний підхід у дослідженні медичних систем різного ієрархічного рівня // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків: Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2008. – Вип. 5(2). – С. 53–61.
4. *Немец Л.М., Олійник Я.Б., Немец К.А.* Просторова організація соціально-економічних процесів в Україні. – К. – Харків: РВВ ХНУ, 2003. – 160 с.
5. *Соболева С.В.* Демографические процессы в региональном социально-экономическом развитии. – Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1988. – 208 с.
6. *Системний аналіз: Конспект лекцій / О.Л. Добржанська.* – К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – 2004. – 124 с.
7. *Топчієв О.Г.* Основи суспільної географії. – Одеса.: Астропринт, 2009. – 540 с.

Л.Н. Немец, Е.Ю. Сегида

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОМУ ИССЛЕДОВАНИЮ НАСЕЛЕНИЯ РЕГИОНА

Обоснована целесообразность системного исследования населения региона. Проведен анализ особенностей исследования демографической ситуации. Выявлены и обоснованы взаимосвязи демографического и социально-экономического развития региона. Определена специфика демографической ситуации региона как открытой системы. Определены особенности применения системного подхода к общественно-географическому исследованию населения региона.

Ключевые слова: демографическая ситуация, региональные исследования, социально-экономическое развитие, системный подход, взаимосвязи элементов системы.

УДК 37.02 : 910.1

Л.Б. Паламарчук

Институт педагогіки АПН України, м. Київ

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ В УМОВАХ ЗМІН ОСВІТНЬОГО І КУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА: ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА

У статті розглядаються умови формування педагогічної компетентності вчителя географії у зміненому сучасному освітньому та культурному середовищі. На основі загальної педагогічної теорії компетентності автор прагне проектувати основні завдання для вчителя географії.

Ключові слова: компетентність, компетентнісний підхід, компетенції, педагогічна майстерність.

L. Palamarchuk

FORMING OF PEDAGOGICAL COMPETENCE OF TEACHER OF GEOGRAPHY IN THE CONDITIONS OF CHANGES OF EDUCATIONAL AND CULTURAL MEDIUM: THEORY AND METHODS

In this article are inspecting the conditions of forming educationally competence of the teacher of geography into the changing contemporary educated and cultural medium. In the foundation of the similarity educationally theory of competence the author aspires to propose the main tasks for the teacher of geography.

Keywords: competence, competence approach, skills, pedagogical mastery.

Вступ. За останні десятиліття відбулися значні зміни у природі суспільства, закладах, із яких воно складається, та в завданнях, які виконують ці заклади. Сьогодні висуває нові орієнтири, нові вимоги до всіх членів соціуму. Сучасний світ з кожним роком стає дедалі складнішим, динамічнішим, тому інтеграція в сьогоденне суспільство і знаходження свого місця в житті вимагають значних зусиль від кожної людини. Висока компетентність вимагається від усіх громадян в усіх сферах діяльності нашого суспільства. Нині тільки та людина може повноцінно діяти в сучасному світі, яка здатна прийняти самостійне рішення. Науково-технічний прогрес, глобалізація, інформаційне суспільство зумовлюють зміни до основних вимог і компетентності педагогічних працівників, наставників молодого покоління. В умовах сучасної міграції в рамках не тільки країни, а й регіонів виникає потреба швидко адаптуватися для отримання навчання та роботи, що спонукає суспільство до необхідних змін. Україна, як європейська країна, не може обминути ці процеси. Ми є свідками сучасних перетворень в освітній сфері, що зумовлені дією Болонської угоди [1]. Педагогічна увага потрібна кожній молодій людині, необхідне розуміння індивідуальних інтересів і особливостей кожного школяра, компетенції його соціального стану та існування [2]. Ці обставини зумовлюють потребу в оволодінні сучасними компетентностями усіма педагогічними працівниками, зокрема вчителями географії. Це дасть можливість реалізувати в житті свій пізнавальний, творчий, діяльнісний потенціал.

Вихідні передумови. Аналіз останніх досліджень у педагогіці підтверджує, що розв'язання проблеми, яка нами вивчалася, цікавить багатьох науковців. У дослідженнях зарубіжних та вітчизняних учених є певні напрацювання в цьому напрямі. Проблема компетентності розробляють відомі вітчизняні та зарубіжні вчені-педагоги Н. Бібік, С. Гончаренко, А. Деркач, І. Зязюн, К. Корсак, Н. Кузьміна, О. Локшина, А. Маркова, Н. Ничкало, О. Овчарук, І. Підласий, О. Пометун, І. Радигіна, О. Савченко, І. Тараненко, С. Трубачева, Р. Чернишова, А. Хуторський та ін. У працях Г. Ісаєвої, М. Елькіна, С. Капіруліної, С. Коберника, В. Корнеєва, Л. Круглик, О. Кравчук, Т. Назаренко, А. Сиротенка, М. Сороки, Б. Чернова, Г. Уварової та в роботі вчителів-практиків О. Бурлаки, О. Бірюк, Г. Карпюк, Р. Коваленка, Н. Кучеренко, О. Литвинчук, Г. Орлової, Н. Пушкар, Т. Рихлик, Н. Синької, Л. Сушик, О. Філіпчук, Н. Шипко започатковується методичний аспект цього педагогічного

явища. Проте цю важливу педагогічну проблему не вивчено остаточно. З одного боку, це стосується розширення напрямів збагачення термінологічного апарату педагогіки, а з іншого – конкретних методичних рекомендацій і практичних порад учителю-практику.

Формулювання цілей статті, постановка завдання. Метою даної публікації є розкриття шляхів формування педагогічної компетентності вчителів географії, обґрунтування її форм, методів реалізації на практиці, у навчально-виховному процесі з географії.

Виклад основного матеріалу. Великий тлумачний словник сучасної української мови дає такі трактування:

— *компетенція* – 1) добра обізнаність із чим-небудь; 2) коло повноважень якої-небудь організації, установи чи особи;

— *компетентність* – властивість (від компетентний);

— *компетентний* – 1) який має достатні знання в якій-небудь галузі, добре обізнаний, тямущий, кваліфікований; 2) який має певні повноваження, повноправний, повноважений [3].

У сучасній педагогічній, психологічній, методичній літературі компетентність розглядається як рівень професійної майстерності; як форма організації педагогічної діяльності вчителя, що обумовлена глибокими знаннями якостей явищ і предметів, які він перетворює (людина, група, колектив); як вільне володіння змістом власної праці (професійно-педагогічні функції), а також відповідності цієї праці професійно важливим якостям учителя. К. Баханов [4] подає такі визначення:

— *компетенція* – необхідний комплекс знань, навичок, ставлення та досвіду, що дають змогу ефективно виконувати діяльність або певну функцію. Визначається державою, певними, установами або окремими особами, які організовують той чи інший вид діяльності;

— *компетентність* – загальна здатність особистості, що характеризується складними уміннями, ґрунтується на знаннях, які дають змогу ефективно діяти або виконувати певну функцію.

Рада Європи подає таку класифікацію компетентностей:

— *політичні і соціальні* (здатність і бажання брати відповідальність і участь у прийнятті рішень в групі, розв'язанні конфліктів мирними способами, бажання сприяти розвитку демократії);

— *полікультурні* (здатність жити в полікультурному суспільстві, запобігати відродженню расизму, ксенофобії, брати на себе відповідальність; повага до інших, уміння мирно жити поряд з людьми інших культур, мов і релігій);

— *комунікативні*;

— *інформаційні* (володіння сучасними технологіями, здатність їх використовувати, здатність до критичного мислення);

— *здатність навчатися* упродовж всього життя.

Професійна сфера вчителя має певний обсяг компетенцій, а освіта формує знання, вміння і навички. І якщо професійна сфера може точно на рівні замовлення висунути свої вимоги до освіти, то завдання освіти полягає у трансформуванні знань, умінь і навичок у певні компетенції, які вимагає професійна сфера. Якщо під час трансформації вчитель організовує взаємодію і взаємозв'язок з учнями, то успішно розвиваються мислево-технічні (втілення думки в життя), комунікативні (розуміння і намагання бути зрозумілим), рефлексивні (усвідомлювати свої дії) здібності.

Сучасний педагог повинен володіти здатністю управляти, оцінювати, спонукати учнів до самовизначення, вміти створювати в учнівському колективі доброзичливий клімат, де б панували відповідальність, участь у самоуправлінні, самоосвіті, відданість і ентузіазм. Велику увагу зараз педагоги приділяють мотивації навчання учнів, її оцінці. Адже мотивацію визначають особистісні цінності людини, її соціальні та політичні погляди, переконання, розуміння, а також думка молодої людини про те, яке місце вона займає в суспільстві. Тому педагог повинен розуміти, що природні здібності школяра не можна оцінювати без його соціальних цінностей, передбачень, уявлень і сподівань. Сучасна теорія людських ресурсів (капіталу) розкриває провідну роль освіти у процесі розвитку економіки, акцентує увагу на попит освіти і прибуток як результат рівня освіченості випускника школи. Людина стає капіталом, коли є носієм здібностей, мотивацій, знань, умінь і готовності виконувати певні функції, набувати життєвого і виробничого досвіду. Ідеї цієї теорії лягли в основу компетентістного підходу до навчання.

Концепція змісту освіти І.Я. Лернера, В.В. Краєвського, І.К. Журавльова розкриває сутність навчання як трансляцію культури, що сконцентрована в соціальному досвіді пояснення і обдумування явищ, емоційного ставлення до світу, практичної і творчої діяльності. У широкому розумінні компетентність – це готовність людини до виконання певних функцій, а компетентнісний підхід в освіті – це цільова орієнтація навчального процесу на формування в учнів певних компетенцій. Як і кожному педагогу, вчителю географії необхідні як особистісні, так і професійні компетенції. Учитель географії має певну освіту (як правило, вищу), володіє певними знаннями (*когнітивні компетенції*), уміннями (*діяльнісні компетенції*), самостійністю і відповідальністю, умінням постійно вчитися, спілкуватися (*комунікативна і соціальна компетенція*), реагує на соціальні, наукові, етичні питання, які зустрічаються у трудовій та навчальній діяльності (*професійна компетенція*).

У процесі експериментальної роботи ми дійшли висновку, що досліджувана проблема є актуальною не лише в теоретичному, а й у практичному аспекті. Шкільна практика потребує конкретних рекомендацій та методичних пропозицій. Учитель географії повинен володіти компетенціями, що формують зміни в освітній та соціокультурній ситуації розвитку нашого суспільства.

У матеріалах Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, навчальних програмах 12-річної школи зазначається, що зміст осві-

ти створює передумови для індивідуалізації та диференціації навчання, запровадження особистісно-орієнтованих педагогічних технологій, формування соціальної, комунікативної комп'ютерної та інших видів компетентності [5]. Ці завдання спонукають учителя географії виділяти основні групи компетенцій, що визначаються у процесі вивчення географії. Ними є фізико-географічні, соціальні, економічні та екологічні процеси, що відбуваються у нашій державі та в інших країнах світу. Географічна компетентність, що формується в учнів, має ряд складових: *краєзнавчу, історико-географічну, фізико-географічну, економіко-географічну, екологічну, соціологічну, соціокультурну* [6].

Формуючи географічну компетенцію у школярів, учителі звертають увагу на те, що всі явища природи і суспільства проявляються на локальному (місцевому), регіональному та глобальному рівнях. Сучасне життя потребує оволодіння учнем навчальними компетенціями так, щоби він був готовий брати на себе відповідальність, активно приймати рішення, знати історико-етнічне надбання народу, оцінювати багатства рідного краю, берегти їх та раціонально використовувати, розуміти індивідуальність і несхожість людей на Землі, поважати культуру, віросповідання, мову, звичаї, ментальність інших народів світу.

Набута вчителями географії педагогічна компетентність у процесі самоосвіти, фахової підготовки та перепідготовки, міжкурсової роботи, участь у роботі семінарів, науково-практичних конференцій, написання статей з досвіду роботи, керівництво учнівськими дослідженнями в МАН, у підготовці дітей до географічних олімпіад, турнірів, конкурсів реалізуються у результатах їх випускників, готовності їх до вирішення життєвих проблем, набуття життєвого досвіду, застосування знань і вмінь у різних життєвих ситуаціях.

Крім того, сам учитель повинен вміти успішно вирішувати свої власні життєві проблеми, проявляти ініціативу, самостійність і відповідальність, орієнтуватися на ринку праці, бачити і розуміти життєві інтереси своїх учнів, поважати їхні думки та судження, відчувати проблемність різноманітних педагогічних ситуацій, пов'язувати навчальний матеріал із повсякденним життям, закріплювати знання і вміння на практиці, планувати урок з використанням усіх різноманітних форм і методів навчальної і самостійної роботи, ставити цілі і оцінювати рівень їх досягнення разом з учнями, демонструвати учням рольові моделі на прикладі реальних людей, керувати проектами, рольовими іграми, оцінювати досягнення учнів бачити не вирішені питання у знаннях та готовності до життя. Такий компетентний орієнтований стандарт дає ясне уявлення про професіоналізм учителя, його якісний результат учительської праці.

Як показують наші дослідження, педагогічні компетентності вчителя географії мають охоплювати такі якості людини, які дозволяють їй інтегруватися у широкий світовий соціокультурний контекст:

- усвідомлення багатозначності позицій і поглядів на те чи інше явище;
- бачення внутрішньої альтернативності рішень (урахування плюсів та мінусів) будь-якої діяльності;

- установка на співпрацю та діалог, уміння організувати спільну діяльність;
- уміння користуватися інформацією;
- розуміння унікальності культур, поглядів, звичаїв;
- навчання співпраці та діалогу на рівні взаємодії окремих людей, носіїв різних культур та поглядів;
- вироблення психології не насильства, уявлень про політичні, соціальні права та свободу людини.

У своїх дослідженнях англійський учений Джон Равен провів аналіз видів компетентності, які необхідні для ефективного викладання. Він установив, що вчителі, які працюють ефективно, володіють здатністю роздумувати про особисті якості своїх учнів і турбуватися про їх розвиток, помічати, передбачати і враховувати реакцію учнів, демонструвати свої власні передбачення та системи цінностей, власні переживання, думки та мрії, володіють здатністю розуміти й активно впливати на зовнішні соціальні фактори, які можуть обмежувати педагогічну діяльність [7].

У наших спостереженнях помічено, що досвідчені вчителі географії мають досконалі знання з педагогіки, психології, філософії, соціології, політології, що допомагає їм під час викладання географії. Дж. Равен стверджує, що творчі люди переважно наділені високим інтелектом, мають свою автономність, самодостатність та вміють саморегулюватись [7]. Ознайомлюючись із досвідом роботи Р. Коваленка (Київ), Н. Пушкар (Луцьк), Т. Рихлик (Київська обл.), Г. Карпюк (Київ), О. Литвинчук (Київ), М. Швеця (Донецька обл.), Г. Думанської (Хмельницький), В. Фостій (Чернівці) та інших учителів, ми бачили, як ці знання вони втілюють під час навчання учнів географії. В їх роботі відчутна сильна мотивація, уміння аналізувати ситуацію, яка потребує незалежного мислення та дії, здержаність, але вимогливість, порядність, чесність, любов до дітей.

Висновки. Зміни в освітньому і культурному середовищі нашого суспільства вимагають від учителя географії:

- по-новому розуміти природу сучасного суспільства;
- осмислювати своє місце у 12-річній школі, особливу роль учителя географії у профільному навчанні старшокласників;
- бути готовим ефективно виконувати роль учителя сучасної школи.

Проте сучасні соціальні зміни в нашому соціумі не сприяють появі відповідних змін у компетентності вчителя географії, особливо в його уміннях управляти навчально-виховним процесом у школі та класі. Бракує методик відбору абітурієнтів саме у педагогічні університети, відсутні вміння педагогів створювати в колективі (учнівському та педагогічному) мікроклімат доброзичливості, відданості та ентузіазму. А саме такі пріоритети співжиття в інформаційному суспільстві потрібні всім його громадянам. Є проблемою готовність учителя використовувати індивідуальний загальнокультурний фонд своїх знань (культура інтелектуальної і предметної діяльності, культура інтелекту). Недостатньою є соціальна відповідальність учителя за себе, за

свою поведінку, за благополуччя інших (культура соціального буття). Наші педагогічні дослідження свідчать, що під компетентністю вчителя розуміється актуальна якість, яка формує його особистість і базується на його знаннях, інтелекті, стає його соціальною та професійною характеристикою, особистою цінністю. При цьому формується якість педагога, що проявляється в адекватності прийняття рішень (стандартних чи не стандартних завдань) у соціальних і професійних ситуаціях. Компетентність значно ширше знань та вмінь, хоча вона їх включає. Крім того, компетентність включає ще й емоційно-вольову регуляцію її поведінкового прояву. Компетентність характеризується мобільною готовністю і можливістю її реалізації у певних педагогічних ситуаціях. Загальна культура вчителя є проєкцією на його освітню сферу та на його педагогічну діяльність.

Рецензент – канд. геогр. наук, доц. О.О. Жемеров

Література:

1. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* // Бібліотека з освітньої політики / За заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 6–11.
2. *Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів. Географія. Економіка* // Географія та основи економіки в школі. – 2008. – № 6. – С. 12–17.
3. *Великий тлумачний словник сучасної української мови.* – К., 2001. – С. 198.
4. *Баханов К.* Учнівські компетенції як складова програм з історії для 12-річної школи // *Історія в школах України.* – 2004. – № 7. – С. 65.
5. *Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти* // Інформаційний збірник МОН України. – 2004. – № 1.
6. *Паламарчук Л.Б.* Формування соціокультурної компетентності учнів засобами шкільних курсів географії // *Наук. записки. Сер. Педагогіка і психологія.* – Вінниця, 2005. – № 14. – С. 49–51.
7. *Равен Дж.* Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. – М.: «Когито-Центр», 2002. – С. 53–63. [Пер. с англ.].
8. *Родигіна І.В.* Компетентнісно орієнтований підхід до навчання. – Харків: Вид. група «Основа», 2005. – 96 с.
9. *Сергеев И.С., Блинов В.И.* Как реализовать компетентностный подход на уроке и во внеурочной деятельности: *Практ. пособ.* – М.: АРКТИ, 2007. – 132 с.
10. *Громадянська освіта: теорія і методика навчання.* – К.: Етна-1, 2008. – 174 с.

Л.Б. Паламарчук

ФОРМИРОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФИИ В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЕНИЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ И КУЛЬТУРНОЙ СРЕДЫ: ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА

В статье рассматриваются условия формирования педагогической компетентности учителя географии в измененной современной образовательной и культурной среде. На основе общей педагогической теории компетентности автор стремится проецировать основные задачи для учителя географии.

Ключевые слова: компетентность, компетентностный подход, компетенции, педагогическое мастерство.